

In the article semantic of genitive case constructions with pretext is examined in a semantic-pragmatic and egocentric aspects. An author distinguishes the semantic-structure models of the use of genitive case, in the semantic-pragmatic structure of that there is a semantic egocentric component 'there' as an index of subjective egocentric relation of the speaker.

In the analysis of semantic and functional tints of genitive taken into account lexic-semantic features of components of word-combination, wide context and speaker's pragmatic reasons.

Keywords: genitive, egocentric semantics, deixis, semantic-pragmatic aspect, 'there'-semantics.

УДК 81'373.23

В. Д. Познанська

СЕМАНТИЧНА ТА СЛОВОТВІРНА СТРУКТУРА ПРИЗВИЩ НА -ЕНК-О (НА МАТЕРІАЛІ АНТРОПОНІМІЇ ДОНЕЧЧИНИ)

Реферат. Дослідження прізвищ із суфіксом -енк-о дає змогу охарактеризувати їх як найхарактерніші та найуживаніші українські прізвища, що концентрують лінгвістичну та історичну інформацію, відображають реалії життя того часу, коли формувалася прізвищова система української мови.

У статті проаналізовано погляди лінгвістів на генезу суфікса -енк-о, розкрито семантику іменникових утворень із цим формантом у сфері загальних назв і поступову патронімізацію їх, перехід в особові назви синів. На матеріалі антропонімії Донеччини висвітлено процес формування прізвищ на -енк-о на базі онімної та апелятивної лексики і виділено два види прізвищ: відіменні та відапелятивні. Визначено роль церковно-християнських та давньослов'янських автохтонних імен і структурних типів їх у творенні прізвищ. Описано семантичні розряди апелятивів і визначено їхню активність у прізвищотворенні. Виокремлено прізвища подвійної мотивації.

Ключові слова: антропонімія, прізвище, особове ім'я, давньослов'янське ім'я, християнське ім'я, варіант імені, прізвисько, апелятив.

Прізвища з суфіксом -енк-о належать до найхарактерніших і найуживаніших українських прізвищ. Вони поширені на всій території України, але, згідно з дослідженнями Ю. К. Редька, переважають на Лівобережжі [6, с. 204]. Найбільше їх у східній частині України, де в середньому чверть усього українського населення має прізвища на -енк-о. Наприклад, у Донецькій області такі прізвища посідають перше місце і становлять 36,2 % від загальної кількості прізвищ, зібраних у 236 населених пунктах. Особливо високий відсоток їх у центральних, північних і західних районах (Артемівському, Добропільському, Красноармійському, Мар'їнському, Олександрівському, Ясинуватському), які в минулому активно заселялись вихідцями з Київської, Полтавської і Чернігівської областей, де прізвища з суфіксом -енк-о є найтипівішими.

Мовознавці висловили різні погляди на генезу суфікса -енк-о. А. Степович вважав, що форми на -енк-о є скам'янілими кличними відмінками від зменшених слів на -енок [9, с. 5]. В. Сімович доводив, що іменники на -енк-о розвинулися з форми середнього роду здрібнілих прикметників із суфіксом -еньк-ий (-енькъ > енько > енко) [8, с. 322]. Проте загального визнання набула думка О. Б. Ткаченка, що суфікс -енк-о є формантом, утвореним приєднанням суфікса -(ь)ко до іменникових основ на -ен, тобто -енк-о – це поліформант, який утворився з суфікса -ен (-еп) і рефлексів суфікса - *(ь)к- (*(ь)к-). Із семантичного погляду утворення з цим суфіксом позначали молодих істот [11, с. 50]. Суфікс -енк-о виник не раніше II пол. XII – XIII ст., коли на східнослов'янській території відбувся занепад /ь/, /ь/, про що свідчить відсутність переходу /e/ в /i/ [11, с. 53].

Іменникові утворення української мови з суфіксом -енк-о постали спочатку в сфері загальних назв і мали значення демінутивно-експресивне (*козаченько, місяченько*) або патронімне (*гончаренко, коваленко*). Пізніше такі апелятивні назви «поступово патронімізуються, перетворюючись у власні назви осіб молодих, залежних, в особові назви синів. Ці назви поширюються на всю родину і передаються у спадок нащадкам» [10, с. 120].

У сфері власних назв утворення з суфіксом -енк-о фіксуються вже в I пол. XV ст. у латино-польських пам'ятках, але продуктивності набувають у середині XVII ст. – XVIII ст. Так, у XVIII ст. у «Реєстрі усього Війська Запорозького після Зборівського договору 1649 року прізвищеві назви на -енк-о посідають перше місце, їх 56 % [5, с. 24]. У цей же час вони стають поширеними в говорах Середньої Наддніпряни [10, с. 126], північної частини Лівобережної України [4, с. 15].

Прізвища з суфіксом -енк-о виявляють розгалужену лексико-семантичну структуру твірних основ, що є доказом природного і довготривалого процесу формування таких антропонімів. Основою для творення їх слугували як власні назви людей, так і апелятивна лексика.

Сполучувальні можливості суфікса -енк-о в період формування українських прізвищ не були обмежені структурою твірної основи. Він приєднувався до основ різної будови: непохідних (*Зубенко* < *зуб*, *Сіренко* < *сірий*); похідних, ускладнених різними афіксами (*Горбаненко* < *горбань*, *Максютенко* < *Максюта*); до основ складних слів (*Крутоусенко* < *крутоусий*, *Однораленко* < *одноралець*). Суфікс міг сполучатися з основами, у складі яких був цей же суфікс: *Коваленченко* < *коваленко*. Подібні приклади свідчать про потужну силу закону деривації прізвищ на -енко від батьківських найменувань, на що звертав увагу І. Д. Сухомлин. Дослідник зазначав, що в полтавській ономастиці XVIII ст. від патронімів на -енк-о могли виникати похідні на -енк-о, при цьому відбувався процес аглютинації формантів із відповідним чергуванням приголосних /к/ – /ч/: *Бабенченко* – *син Бабенка* [10, с. 130].

Суфікс -енк-о додавався до основ іменників першої та другої відміни (*Яременко* < *Ярема*, *Морозенко* < *мороз*) та до основ прикметників (*Головатенко* < *головатий*). Основи могли закінчуватися на твердий або м'який приголосний. Найчастіше він приєднувався до основ на приголосний, якому передував голосний (*Зоренко* < *зоря*) і рідше виявлялася його можливість сполучатися з основами на групу приголосних (*Кудренко* < *кудря*).

У випадках, коли виникали обмеження для сполучення з суфіксом -енк-о, морфологічна структура твірної основи зазнавала змін, зокрема: а) кінцеві приголосні /г/, /к/, /х/ чергувалися з /ж/, /ч/, /ш/: *Диченко* < *дикий*, *Мушенко* < *муха*; б) відбувалися асимілятивні процеси: *Ващенко* < *Васько*; в) голосні /о/, /е/ випадали: *Кравченко* < *кравець*.

Проведений аналіз сучасних прізвищ на -енк-о, зібраних у Донецькій області, свідчить, що вони утворювалися від батьківських особових імен та прізвищ апелятивного походження. Відповідно до лексичної бази поділяємо їх на дві групи: 1) відіменні та 2) відапелятивні.

Відіменні прізвища становлять значну групу із 4350 прізвищ із суфіксом -енк-о 1305 (30 %) мотивуються власними особовими іменами. Твірними основами для них слугують усі структурні типи християнських, давньослов'янських та іншомовних імен.

Невелика кількість прізвищ має у своїх основах давні слов'янські імена дохристиянського періоду, які збігаються з апелятивами. Зауважимо, що такі імена важко відмежувати від новіших вуличних прізвищ апелятивного походження, тому що ці два типи власних імен не протиставляються одні одним ні за якими структурними ознаками. Оскільки межа між ними лежить на рівні онімної семантики, то до слов'янських автохтонних імен відносимо ті відапелятивні назви, які належать до традиційного народного іменника і за онімною семантикою є безсумнівними слов'янськими автохтонними іменами [2;12]. Від таких імен, вважаємо, виникли прізвища *Коханенко* < *Кохан* (ім'я вказує на ставлення батьків до новонародженого), *Найденко* < *Найда* (ім'я спрямоване на продовження життя дитини), *Осьмаченко* < *Осьмак* (ім'я вказує на послідовність народження дитини в сім'ї), *Суботенко* < *Субота* (ім'я вказує на час народження дитини).

Небагато прізвищ має зв'язок з давньослов'янськими іменами- композитами. Прізвище *Богданенко* утворилось від повного імені-композита *Богдан*. Більше прізвищ виникло від усічених та усічено-суфіксальних дериватів давньослов'янських імен композитної будови, і це свідчить про те, що в період формування прізвищ імена-композити функціонували вже у скороченій або скорочено-суфіксальній формі. До таких прізвищ належать: *Баленко* < *Баль* < *болг. Балосинъ, схв. Balislav* [2, с. 57], *Боженко* < *Божь* < *болг. Божидарь, пол. Bozebor* [2, с. 57], *Горенко* < *Горь* < *Гориславъ* [2, с.58], *Радченко* < *Радко* < *Радиславъ, Радобудъ, Радивой* [2, с. 59], *Собченко* < *Собко* < *Собъславъ* [2, с. 60], *Ярошенко* < *Ярошъ* < *Ярославъ* [2, с. 64].

Більшість відіменних прізвищ на -енк-о утворилась від церковно-християнських імен. В основах донецьких прізвищ відображено 285 чоловічих і 18 жіночих імен християнського

календаря. Переважно це традиційні для українців імена, які практично вживалися в період формування українських прізвищ.

Головну роль в утворенні прізвищ цього виду відіграли чоловічі хресні імена, що можна пояснити соціальним статусом чоловіка в суспільстві й давньою традицією українського народу давати іменування дитині за батьком. Твірними основами для прізвищ слугували різні форми чоловічих імен. Значну групу становлять прізвища, що утворились від повних форм, які постали в результаті фонетико-морфологічної адаптації християнських імен на українському мовному ґрунті і в сучасній мові мають статус офіційних імен: *Артеменко* < *Артем*, *Карпенко* < *Карпо*, *Гавриленко* < *Гаврило*, *Захаренко* < *Захар*, *Яковенко* < *Яків* та ін.

Найбільше прізвищ виникло від народно-розмовних варіантів імен, зокрема, від усічених імен: *Бакуменко* < *Бакум* < *Абакум*, *Костенко* < *Кость* < *Костянтин*, *Сасенко* < *Сай* < *Ісай*, *Сасенко* < *Сас* < *Сасоній*, *Федосенко* < *Федос* < *Феодосій*; усічено-суфіксальних та суфіксальних імен: *Гуренко* < *Гура* < *Гурій*, *Ільченко* < *Ілько* < *Ілля*, *Данильченко* < *Данилко* < *Данило*.

В основах прізвищ широко представлені зменшено-пестливі та збільшено-згрубілі імена з різноманітними суфіксами: **-к-о**: *Єремченко* < *Єремко*, *Тимченко* < *Тимко*, *Тищенко* < *Тишко*, *Фільченко* < *Філько*; **-ик**: *Михайличенко* < *Михайлик*, *Юриченко* < *Юрик*; **-ець**: *Лук'янченко* < *Лук'янець*, *Іванченко* < *Іванець*; **-а (-я)**: *Гуренко* < *Гура* (*Гурій*), *Думенко* < *Дума* (*Дем'ян*), *Харенко* < *Хара* (*Харлампій*); **-нь**: *Гриненко* < *Гринь*, *Проненко* < *Пронь* (*Прокіп*); **-сь**: *Масенко* < *Мась*, *Масьо* (*Матвій*); **-ць**: *Грищенко*, *Мищенко* < *Миць* (*Микита*, *Дмитро*); **-унь**, **-ун-я**, **-уньо**: *Петруненко*, *Грищуненко*, *Федуненко*; **-ус**, **-усь**, **-усьо**: *Андрусенко*, *Павлусенко*, *Самусенко*; **-ась**: *Юрасенко*; **-ук (-юк)**: *Павлюченко*, *Пасюченко*; **-уш**, **-уш-а**: *Гнатушенко*, *Панюшенко* < *Панюша* (*Павло*); **-ушк-о (-юшк-о)**, **-ушк-а (-юшк-а)**: *Андрущенко*, *Іллющенко*; **-ш-а**: *Рашенко* < *Раша* (*Рафаїл*); **-ух**, **-ух-а (-юх-а)**: *Артюшенко*, *Матюшенко* < *Матюха* (*Матвій*); **-аш (-яш)**: *Лукашенко*, *Ілляшенко*; **-иш**: *Павлищенко*; **-ишк-о**: *Артищенко*; **-ур (-юр)**, **-ур-а**, **(-юр-а)**: *Демуренко* < *Демура* (*Дем'ян*, *Дементій*), *Степуренко* < *Степура* (*Степан*); **-урк-о**: *Степурченко* < *Степурко* (*Степан*); **-ут-а (-ют-а)**: *Максютенко* < *Максюта* (*Максим*); **-ейк-о**: *Данилейченко*; **-ій**: *Павлієнко*; **-хн-о**: *Михненко*, *Міхненко* < *Михно* (*Михайло*, *Микита*), *Івахненко* < *Івахно*, *Лахненко* < *Лахно* (*Лаврін*) та ін.

Від жіночих особових імен виникло небагато прізвищ – близько 0,8 %. Така велика різниця в кількості дериватів, утворених від чоловічих і жіночих імен, має логічне пояснення: від імені матері найменування дітей утворювалося тільки у випадках, коли жінка рано лишалася вдовою і ставала главою сім'ї або коли батько мав набагато менший авторитет у сім'ї, і про це знали поза її межами. Отже, від повних хресних жіночих імен утворились антропоніми *Ганенко*, *Горпиненко*, *Мариненко*, *Уляненко* та ін. Значно більше прізвищ мають за твірну основу широковживані розмовно-побутові варіанти жіночих імен, серед яких слід виділити імена з різними суфіксами, утворені від усічених основ: **-а (-я)**: *Домненко* < *Домна*, *Катренко* < *Катря*, *Настенко* < *Настя*; **-к-а**: *Гапченко* < *Гапка*, *Одарченко* < *Одарка*, *Паращенко* < *Параска*; **-с-я**: *Орисенко* < *Орися*, *Фесенко* < *Феся* (*Феодосія*); **-з-я**: *Пазенко* < *Пазя* (*Пелагея*); **-ц-я**: *Доценко* < *Доця* (*Докія*); **-ус-я**: *Марусенко*; **-х-а**: *Євдошенко* < *Єдоха* (*Євдокія*), *Солошенко* < *Солоха*; **-ах-а**: *Домашенко* < *Домаха*. Ці імена, очевидно, вживалися без будь-якого емоційно-експресивного забарвлення, про що свідчать пам'ятки ділової мови Лівобережної України XVII ст. [10, с. 127].

Зауважимо, що серед відіменних прізвищ на *-енк-о* є антропоніми, лексична база яких може бути варіантом як чоловічого, так і жіночого імені: *Євченко* < *Євко* (*Євдоким*) або *Євка* (*Євдокія*, *Єва*), *Зінченко* < *Зінько* (*Зіновій*) або *Зінька* (*Зінаїда*), *Польченко* < *Полько* (*Полікарп*) або *Полька* (*Поліна*). Подібні пояснення можна навести і для прізвищ *Гапченко*, *Іванченко*, *Масенко*, *Фещенко*, *Химченко*.

Не мають однозначного семантичного рішення і прізвища, в основах яких відображені оніми, які можуть кваліфікуватись як варіанти християнських імен або як усічені чи усічено-суфіксальні слов'янські автохтонні відкомпонітні імена; рідше – відапелятивні імена або прізвиська: *Манченко* < *Манко*, *Манько* (*Мануїл*) або *Манко* (*Маниславъ*), *Ярошенко* < *Ярош* (*Єрофій*) або *Ярошъ* (*Ярославъ*), *Бойко* < *бойко* (етнонім) або *Бойко* (*Боиславъ*).

Відапелятивні прізвища з суфіксом *-енк-о* становлять значно більшу групу порівняно з попередньою. В антропонімії Донеччини ця група представлена 3045 прізвищами (70 % від загальної кількості досліджуваного матеріалу). Апелятиви увійшли до прізвищевих основ по-

різному. Одні до закріплення у прізвищах були реальними характеристиками осіб за їхнім заняттям, становищем, національністю, місцем проживання чи походження, інші іменами чи прізвиськами (індивідуальними або спадковими сімейно-родовими). З погляду семантики лексем, що стали базою прізвищ з антропоформантом -енк-о, останні поділяємо на такі підгрупи:

1. Прізвища, утворені від назв осіб за родом занять, професією, посадою. Ці прізвища численні, вони дають досить повне уявлення про основні заняття українців у минулому. Більшість апелятивів на позначення професії чи заняття уже вийшла з ужитку, оскільки зникли самі ремесла, однак такі архаїчні лексеми дійшли до нашого часу в складі прізвищ.

В основах прізвищ відобразились: а) назви різних цивільних чинів і посад: *Войтенко, Мостовенко, Писаренко, Секретаренко, Старостенко*; б) назви військових чинів і посад: *Атаманенко, Майоренко, Осауленко, Полковниченко, Сотниченко*; в) назви козаків, солдатів: *Жовніренко < жовнір «солдат»* (Гр., I, с. 488), *Козаченко, Солдатенко, Сердюченко < сердюк «охоронець гетьмана»* (Гр., IV, с. 115); г) назви різних ремісників, робота яких пов'язана з обробкою металу, дерева, інших матеріалів: *Бондаренко, Дігтяренко, Золотаренко, Коваленко, Колісниченко, Котляренко, Смоляренко, Столяренко, Токаренко*; ґ) назви кравців, шевців, ткачів: *Кушніренко, Кравченко, Портненко, Чоботаренко, Шаповаленко < шаповал «шапкар, що робить повсякі шапки»* (Гр., IV, с. 485), *Шевченко*; е) назви ремісників, пов'язаних з харчовою промисловістю: *Броваренко < бровар «робітник броварні, пивоварного заводу»* (СУМ, I, с. 237), *Калачниченко, Кухаренко, Мельниченко, Медоваренко, Кухтенко < кухня «кухарчук»* (Гр., II, с. 334); є) назви людей, пов'язаних з торгівлею: *Баршніченко, Крамаренко, Купченко, Прасоленко < прасол «торговець рибою і сіллю»* (Гр., III, с. 402), *Солодовниченко < солодовник «той, хто виробляє солод»* (Гр., III, с. 166), *Чумаченко*; ж) назви робітників, слуг: *Бурлаченко, Гайдученко < гайдук «слуга»* (Гр., I, с. 265) *Пахоленко < пахолок «слуга»* (Гр., III, с. 103), *Псаренко, Стороженко*; з) назви людей, що працювали в сільському господарстві: *Вакаренко < вакар «пастух»* (Гр., I, с. 123), *Вівчаренко, Козаренко < козар «пастух кіз»* (Гр., II, с. 265), *Косаренко, Коровниченко, Пастушенко, Рільниченко, Свиноаренко, Скотаренко, Чабаненко, Чередниченко*; и) назви рибалок, мисливців: *Охотниченко, Рибальченко, Рибасенко, Рибаченко, Стрельченко*; і) назви церковних занять: *Дяченко, Дяконенко, Звонаренко, Попенко, Пономаренко, Титаренко*; к) назви людей, пов'язаних із мистецтвом: *Музиченко, Танцюренко*.

Окремі прізвища виникли від назв з яскраво вираженим експресивно-емоційним навантаженням, які виступали як народні, жартівливо-зневажливі або презирливі прізвиська: *Голіброденко < голіброд «цирульник», Костоправченко < костоправ – образливе прізвисько народного цілителя-хірурга, Молибоженко < молибога – жартівлива назва священика*.

2. Прізвища, утворені від назв людей за соціальним станом. В основах цих прізвищ ширше відобразились лексеми, які називають бідних людей: *Батраченко, Бідненко, Босенко, Голодненко, Злидниченко, Кубраченко < кубрак «бідний»* (Гр., II, с. 318), *Простаченко, Сіряченко < сіряк «мужик»* (Гр., IV, с. 128).

3. Прізвища, утворені від назв осіб за національною належністю: *Бесарабенко, Литвиненко, Литовченко, Ляшенко < лях «поляк», Мазуренко < мазур «поляк»* (СУМ, IV, с. 596), *Татарченко, Турченко, Циганенко, Русначенко < руснак «українець»*. У прізвищі *Хохленко < хохол* відображена насмішкувата назва українця, у прізвищах *Кацапенко < кацап, Москаленко < москаль – зневажливі назви росіян*.

4. Прізвища, утворені від назв осіб за родинними зв'язками. Основи цих прізвищ вказують на такі реальні ознаки людей, як наявність або відсутність спорідненості: *Безбатченко, Байстриученко, Удовенко, Приймаченко, Рідненко, Сиротенко*; пряме відношення до родини: *Близнюченко, Братущенко, Маменко, Діденко*; непряме відношення до сім'ї: *Дяденко, Куменко, Сващенко*.

5. Прізвища, утворені від назв осіб за фізичними чи психічними рисами та особливостями поведінки. Кількісно велику групу становлять прізвища, основи яких відображають лексику, що вказує на зовнішні особливості людини: а) фізичні вади частин тіла, слуху, зору, мови: *Беззубенко, Безпальченко, Безп'ятенко, Безрученко, Гаркавенко, Горбатенко, Глуценко, Косенко, Кривенко, Кривошеєнко, Момотенко < момот «заїка»* (Гр., II, с. 443), *Сліпченко, Сухоненко, Сухорученко, Чеверноженко < чеверногий «косолапий, з кривими ногами»* (Гр., IV, с. 449), *Шепеленко, Щербаченко < щербак «людина, у якої випав*

один або кілька зубів» (Гр., IV, с. 524); б) певні помітні риси зовнішності людини, зокрема, вік, ріст, повнота чи худоба: *Височенко, Довженко, Куценко, Моложавенко, Пузиченко, Старченко, Товстенко, Худенко, Широченко, Череватенко*; в) особливості окремих частин тіла: *Більмаченко, Бровченко, Головатенко, Губаренко, Дзюбенко* < дзюба «людина з лицем, покритим віспою» (Гр., I, с. 380), *Зубатенко, Кривоусенко, Кудленко, Косматенко, Крутолобенко, Носуленко, Сухоносенко, Товстоноженко, Тараненко* < таран «шрам від віспи» (СУМ, X, с. 38), *Цибенко* < циба «тонконога людина» (Гр., IV, с. 428), *Шрамченко, Шульженко* < шульга «ліва рука» (СУМ, IX, с. 560), *Хрипаченко*; г) колір шкіри чи волосся: *Біленко, Білоусенко, Білоноженко, Гніденко, Моруженко* < моругий «рудий або темно-сірий» (Гр., II, с. 446), *Риженко, Руденко, Сивенко, Сивоусенко, Сизоненко, Синьогубенко, Соловенко* < соловий «буланий» (СУМ, IX, с. 443), *Чернишиенко, Черноусенко*.

Аналіз прізвищ цієї лексико-семантичної підгрупи свідчить, що вони по-різному вказують на зовнішні особливості людини. В одних випадках основи прізвищ називають певну частину тіла, яка своїм розміром, формою, кольором привернула увагу номінаторів, але при цьому ознака не кваліфікується, а відповідне значення підказується метонімічним прийомом: *Бороденко* < борода (можливо, велика), *Зубенко* < зуб (можливо, людина з великими зубами). В інших випадках характерна фізична ознака називається прямо: *Кривоноженко* < кривоногий, *Хроменко* < хромий.

Меншу за обсягом підгрупу становлять прізвища, утворені від давніх імен або прізвиць, що характеризують людину за особливостями психіки та поведінки. Такі антропоніми рідко називають людину за її позитивними рисами: *Добренко, Згоденко, Милостивенко, Мозговенко, Мудриченко, Правденко, Смільченко, Чепурненко*. Найчастіше прізвища мають негативну семантику, їх основи вказують на риси, що з погляду народних звичаїв чи моралі є незвичними, можливо, ненормальними, як, наприклад, лінь, скупість, гарячкуватість, чванливість, неохайність та ін.: *Брехуненко, Глупченко, Диковатенко, Дураченко, Зленко, Кипенко* < кипа «неповороткий, товстий» (Гр., II, с. 238), *Лютенко, Маруденко, Нудненко, Плаксієнко, Самохваленко, Суворенко, Талалаєнко* < талалай «болтун» (Гр., IV, с. 244), *Фальченко* < фалько (хвалько), *Шалуненко, Шкірченко*.

Зауважимо, що прізвища цієї підгрупи відзначаються багатством лексики, притаманної народній мові. Окремі лексеми, відображені в антропоосновах, відомі лише діалектній мові: *Байталенко* < байтало «людина, яка не працює» (Гр., I, с. 62), *Хайленко* < хайло «горлан, горлопай» (Мат-ли, IV, с. 541).

6. Прізвища, утворені від назв, пов'язаних із фауною. В їхніх основах відобразились найрізноманітніші назви диких і свійських тварин, птахів, риб, комах: *Бараненко, Берегуленко* < берегуля «стриж» (Гр., I, с. 51), *Борсученко, Бугаєнко, Вовченко, Зайченко, Кобченко, Комаренко, Котенко, Коршуненко, Лебеденко, Медведенко, Петушенко, Скопенко* < скопа «вид морського птаха», скоп, скопа «крадений баран» (Гр., IV, с. 139), *Соколенко, Туренко, Хом'яченко, Чапленко, Черв'яченко, Чиженко, Шпаченко*. Серед цих прізвищ частотними є ті, що виникли від назв диких тварин і птахів. Особливо щедро представлені ті назви, які в мовній традиції є символами певних фізичних і моральних якостей: вовк – жорстокий, жадібний, ведмідь – сильний, заєць – полохливий.

7. Прізвища, утворені від назв рослин, їхніх частин та плодів: *Берестенко, Боровиченко, Буряченко, Гарбузенко, Дубченко, Кавуненко, Масляченко, Малиненко, Сосненко, Сливченко, Тополенко, Хмеленко, Цибульченко, Яблуненко, Яворенко*.

8. Прізвища, утворені від назв предметів матеріальної культури. До цієї підгрупи належать антропоніми, мотивовані неособовими апелятивами, які називають: а) предмети побуту, знаряддя праці: *Гвозденко, Дуденко, Козубенко, Коробченко, Люльченко, Макогоненко, Мотузенко, Рогаченко, Сошенко, Швайченко*; б) одяг, взуття: *Бриленко, Киченко* < кичка «жмуток льону, заплетений у косу нареченої, частина головного убору» (Гр., II, с. 241), *Очкуренко, Холявченко, Чоботенко*; в) види їжі, продукти харчування: *Галущенко, Книшиенко, Ковбасенко, Корженко, Коровайченко, Крупенко, Пироженко, Путренко* < путря «страва з неподрібненої ячмінної крупи, яку споживають здебільшого у Великий піст» (Гр., III, с. 128), *Саленко*.

Твірними основами для прізвищ слугували й інші розряди апелятивної лексики, зокрема, назви явищ природи, одиниць виміру, хвороб, ігор, абстрактних понять тощо: *Вітренко, Жмуренко, Копійченко, Коростенко, Морозенко*.

Відзначимо, що лексеми, відображені в основах прізвищ 6-ої, 7-ої та 8-ої підгруп, входили до реєстру давніх слов'янських відапелятивних імен. Шлях таких апелятивів до прізвищ пролягав через прізвиська.

Отже, аналіз прізвищ із суфіксом -енк-о розкриває особливості їхньої словотвірної структури й семантики. Ці антропоніми тісно пов'язані з життям народу в різні історичні періоди, особливостями побуту, матеріальної та духовної культури, навколишньої природи. Досліджені прізвища – цінне джерело для вивчення духовної культури й побуту українців у ретроспективі.

Перспективи подальших досліджень бачимо у з'ясуванні семантичних та словотвірних особливостей донецьких прізвищ з патронічними, посесивними та поліфункціональними формантами.

Список використаної літератури

1. Бучко Г. Є. До слов'янських відкомполитних імен у творенні українських прізвищ [Текст] / Г. Є. Бучко // Українська пропріальна лексика. – К. : Кий, 2000. – С. 20–23.
2. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVIII ст. [Текст] / М. О. Демчук. – К. : Наук. думка, 1988. – 172 с.
3. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини [Текст] / Л. О. Кравченко. – К. : Факт, 2004. – 198 с.
4. Недилько О. Д. Антропонимия северной части Левобережной Украины (вторая половина XVII – первая половина XVIII вв.): автореф. дисс. ... канд. филол. наук [Текст] / О. Д. Недилько. – К., 1969. – 23 с.
5. Остап Р. І. Словотворча структура [Текст] / Р. І. Остап // Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 20–26.
6. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища [Текст] / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.
7. Садовнича В. В. Прізвищеві назви з формантом -енк-о в антропоніміконі Слобожанщини XVIII ст. [Текст] / В. В. Садовнича // Актуальні питання антропоніміки. – К., 2005. – С. 199–207.
8. Сімович В. Українські іменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні [Текст] / В. Сімович // Праці українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі : наук. зб. – Прага, 1929. – С. 305–369.
9. Степович А. Заметки о происхождении и склонении малорусских фамилий [Текст] / А. Степович // Филологические записки. – Воронеж, 1882. – С. 1–7.
10. Сухомлин І. Д. Українські чоловічі прізвища старої Полтавщини з суфіксом -енко (на матеріалі «Актових книг Полтавського городского уряда XVII в.) [Текст] / І. Д. Сухомлин // Питання топоніміки та ономастики. – К. : Вид-во АН УРСР, 1972. – С. 119–131.
11. Ткаченко О. Б. Українські прізвища з суфіксом -енк-о та споріднені утворення (питання походження) [Текст] / О. Б. Ткаченко // Слов'янське мовознавство. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. 2. – С. 38–53.
12. Худаш М. Л. З історії української антропонімії [Текст] / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
13. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник [Текст] / П. П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 704 с.

Скорочення

Гр. – Словарь української мови : в 4 т. / уряд. з дод. власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909.

М-ли – Матеріали до словника буковинських говірок. – Чернівці, 1971–1976. – Вип. 1–6.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

Анотація

Познанская В. Д. Семантическая и словообразовательная структура фамилий на -енк-о (на материале антропонимии Донетчины).

В статті освящен процес формування українських фамилий с суффиксом -енк-о на базе онимной и апеллятивной лексики. Определены состав, структурные типы древнеславянских и христианских имён и раскрыта их роль в образовании фамилий. Установлены и описаны лексико-семантические группы апеллятивов, послужившие базой для фамилий.

Ключевые слова: антропонимия, фамилия, личное имя, древнеславянское имя, христианское имя, вариант имени, прозвище, апеллятив.

Summary

Poznanska V. D. Semantic and derivational structure of surnames with -enk-o (on material of an antroponimiya of the Donetsk region).

The article consecrated the process of formation of the Ukrainian surnames with the suffix -enk-o based on nominative and appellative vocabulary. The composition, structural types of the Old Slavic and Christian names were defined and their role in the formation of surnames was established. The lexical-semantic groups of appellatives that have formed a base for the surnames were established and described.

Keywords: anthroponyms, surname, personal name, Old Slavic name, Christian name, name option, nickname, appellative.

УДК 811.161.2'282.2

Л. Б. Поліщук

Уманський державний педагогічний університет імен Павла Тичини

НОМІНАЦІЯ ПРОЦЕСІВ БУДІВНИЦТВА У СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Реферат. Важливу роль в аналізі структури діалектів, визначенні діалектного членування мови загалом відіграє вивчення діалектної лексики за окремими тематичними групами лексики та лексико-семантичними групами з урахуванням усіх багатовимірних зв'язків та відношень, у яких перебуває лексема з іншими елементами системи. Особливої значущості аналіз діалектних слів набуває тоді, коли мовні одиниці є виразниками регіональної культури і сприяють реконструкції історії культури народу загалом. Назви реалій будівництва містять не тільки лінгвістичну інформацію, а й дають уявлення про різні сторони життя й діяльності носіїв мови в конкретному регіоні.

Проаналізований матеріал дає підстави зробити висновки про те, що структуру будівельної лексики складає набір багатьох лексико-семантичних груп, які розпадаються на менші мікрогрупи: назви будівельних матеріалів (будівельні матеріали природного походження, вироби із матеріалів природного походження, матеріали промислового виробництва); назви процесів будівництва; назви осіб; назви будівель та їхніх конструктивних частин (назви житлових приміщень, назви господарських споруд, назви приміщень для тварин); назви малих архітектурних споруд.

Ключові слова: діалект, діалектна лексика, тематична група лексики, лексико-семантична група, агентивив, процес, мозаїчні вкраплення, будувати.

Важливу роль в аналізі структури діалектів, визначенні діалектного членування мови загалом відіграє вивчення діалектної лексики за окремими тематичними групами лексики та лексико-семантичними групами з урахуванням усіх багатовимірних зв'язків та відношень, у яких перебуває лексема з іншими елементами системи.

Характерною ознакою структурної організації лексики, що обслуговує сферу будівництва, є відносна автономність лексико-семантичних груп. Однак спостерігаємо зв'язки між елементами різних груп, найширше вони представлені із назвами процесів будівництва: загальні назви процесів будівництва – агентиви (загальна назва): *ст'ройіти* – *ст'ройка*, *стро'йт'ел'*; назви процесів – агентиви на позначення вузької спеціалізації: *к'рити* – *к'рове"л'шчик*, *ук'рил'шчик*; *пок'р'іўник*, *покроў'шч'ік*; *уши'вати* – *ўши'вал'шчик*, *ўши'вал'ник*; *муру'вати* – *му'роўшчик*, *муру'вал'ник*; назви процесів – назви матеріалів: *сте"лити* – *сте"лина*,